

Карл Јоаким Клансен

Хришћанска књижевност – паганска реторика – модерна ексегега

Одабрао сам ову тему након што сам сазнао да би текст који се тиче не само хришћанске него и не-хришћанске античке традиције био добро прихваћен, али и због тога што у модерној ексегеги Библије постоји својеврстан тренд искориштавања реторичких категорија, посебно ако говоримо о протестантским круговима у Америци и Њемачкој.

Прво бих желио да дефинишем термине које користим, јер као што је, на примјер, Исократ често волио истаћи,¹ први предуслов за истраживање јесте да се што јасније утврди о чему то тачно неко прича. Ми непрестано користимо ријеч књижевност; али шта је заправо њено значење? А. Д. Фаулер у његовим *Врсиама књижевности* у уводу каже следеће:² „Неки су збуњени због тога што књижевност има неодређен обим значења, али ово не треба да изненађује. Стварала су је разнолика друштва, друкчије схватала и цијенила у разним временима, и с обзиром да су само неки мали дијелови ње спознати, књижевност неизбјежно побуђује различите идеје о самој себи.“ Нешто касније он набраја разна значења књижевности попут „доброг писања“, „поучног писања“, „писања вриједног памћења“, „одличног писања“, „било чега што је написано“, али и „подлитературе“, „писања које је подбацило у покушају да буде добро“, и тако даље. У њемачком језику такође користимо ријеч „Literatur“ на један нејасан начин. У приручнику ћемо прочитати следеће: „Сваки концепт књижевности одсијеца од цјелине текстове који потпадају под одређену идеју књижевности, одвајајући тако књижевне од не-књижевних текстова“³ – занмљива одлика коју би требало имати на уму. Могао бих наставити са увиђањем сличних појава када су у питању имликације израза попут *lettres* и *belleslettres* у француском, *litteratura* и *falcotà di lettere* у италијанском и значење *litterae humaniores* у енглеском (универзитети); али радије бих да се осврнем на грчки и латински.

У грчком језику користи се појам *γράμματα* за било шта што је написано, а *γράμματα μαθηματικά* даје наговјештај да се упознајемо са одређеним словима („Buchstaben“), али и са цијелим текстовима, па се овај израз односи и на све што је написано, тј. књижевност уопштено. Иста је ствар и код латинског *litterae*;

¹ Погледати *Говори Никоклу* 9; *Мир* 18; *Анџигоза* 217; *Епистола* VI 7-9.

² Прво објављено у Оксфорду, 1982, погледати 1-2 и 3.

³ Погледати *Metzler Lexikon Literatur und Kulturtheorie. Ansätze – Personen – Grundbegriffe*, приредио А. Нунинг, Штутгарт 1998, 319-320: „Literaturbegriff“ (Achim Bartsch): „Ein Literaturbegriff schneidet aus der Menge aller Texte diejenigen, die unter die jeweilige Vorstellung fallen, und trennt somit literarische und nicht-literarische Texte“.

Цицерон казује о *literae Latinae* и за Брута користи *quam literis Latinistam Graecis eruditus*, док Салустије о Сули каже *literis Graecis atque Latinis iuxta doctus*.⁴ Све што грчка и римска култура могу да понуде, а како *γράμματα μάθάνειν* значи упознати се уопштено са грчком културом, може да се нађе у неким рјечницима и под појмом *παιδεία* као еквивалентом. То нас доводи до закључка: не постоји јасна и искључива ријеч којом се означава књижевност; али не смијемо занемарити чињеницу да су Грци имали посебне термине за, рецимо, епску поезију (*ἐπη, ἐποποιία*), лирску поезију (*μέλη*), трагедију (*τραγωδία*), за историчаре и историографију (*συγγραφή, λογογραφία, ιστοριογραφία*). Чак и уопштено, за поезију и пјеснике користили би термине *ποιήσις* и *ποιητής*, а за прозу и прозне писце *συγγραφεὺς* и *ιλογογράφος*. Исократ је једном искористио *λόγωνευρητής*, израз који упућује на проблеме на које аутори наилазе при покушају да нађу нешто шири термин.

Све ово значи да морамо бити опрезни – а тога се често не придржавамо у потпуности – када покушавамо да интерпретирамо дјела грчке књижевности и да примиженимо термине „књижевност“ или „реторичка критика“. Зато је увијек важно имати на уму то са којом се врстом књижевности у датом тренутку сусрећемо. Правила за један *γένος* (жанр) нису нужно иста правила и за други, или барем не без неких промјена. Исти је случај, наравно, и са латинском књижевношћу. Лакоћа са којом неки учењаци интерпретирају грчку и латинску књижевност и користе техничке термине из књижевних или реторичких теорија, лутајући од једног *γένος* (жанра) до другог, поприлично је неоправдана.

Уз термине које смо поменули до сада, наћи ћемо два која заслужују посебну пажњу: *ποιητική* и *ρητορική* (поетика и реторика). Они се не односе на књижевни жанр (као што то чине *ποιήσις* и *λόγοι* [говори]), него на умјетност стварања пјесама или говора (*ποιητική τέχνη* и *ρητορική τέχνη*), односно на технику или теорију стварања поезије или писања и представљања говора.

Затим слиједи да термин *ρητορική* није реторички (иако се најчешће користи у овом смислу), тј. способност држања говора коју бисмо радије звали *ἡ δεινότης του λέγειν*; *ρητορική* је теорија која се – овога се често не придржавамо – развија из књижевности а не за књижевност, већ за вјештину говора.

Штавише, с времена на вријеме као да се заборави (и то треба наглашавати) да је књижевност првобитно била усмено стварана или писана да би се усмено преносила (епска и лирска поезија, трагедија, дјела философије или историје као и говори), много прије него што су Хелени развили теорију, прво теорију бесједе (реторику) а затим и теорију писања поезије (а поготово трагедије). И за многе области литературе, у Грчкој никада нису развијене никакве теорије. Требало би се присјетити да нису теорије једнако и на исти начин утицале на све писце. Кад је *ρητορική* (реторика) у питању, можемо разговарати о два разлога која носе одговорност за овај изузетно различит степен утицаја:

1) Недуго након што су се прве фазе реторичке теорије биле развиле – а не бих да залазим у контроверзе које се тичу поријекла термина *τέχνη ρητορική*, нити

⁴ Цицерон, *Brutus* 125 и 107; Салустије, *Bellum Iugurthinum* 95, 3.

датума најраније написаних приручника – недуго, дакле, након што је реторичка теорија формулисана од стране људи као што су Горгија и други (а од чега се није сачувало много трагова), теорија је била снажно нападнута од Платона (који је, међутим, заузврат понудио неке важне сопствене идеје у његовом *Фегру*). Затим је Аристотел написао приручник *Реторике* који и данас читамо (такође и *Поетику* која се бави умјетношћу поезије), а његов ученик Теофраст је допунио дјело додатним мислима о својствима стила. Иако епикурејци нису благонаклоно гледали на овакве теоријске студије (осим Филодема), стоици су теоријама допринијели многим новим елементима, уводећи бројне разлике и класификације (конкретно говорим о Хермагори). Учење о реторички као умјетности почиње да цвјета у хеленистичком времену. Римљани су се „латили“ посла, те даље развили и систематизовали теорије, што је видљиво и у Квинтилијановом *Institutio oratoria*, са краја првог вијека п.н.е. Назив овог дјела подсјећа нас на чињеницу – опет често игнорисану или недовољно цијењену – да се реторика сматра умјетношћу говора, као скуп правила која се предају ученицима да би их научили како да говоре, *ars dicendi* (такође познат и под називом *ars oratoria*), а не *ars scribendi*, иако је, наравно, процес предавања не само поезије него и прозних дјела кориштен као илустрација, те су писане вјежбе биле честе на многим нивоима.

2) Као умјетност говора, *ars oratoria* или τέχνη ρητορική (реторика) се примарно занима за судске, савјетодавне и епидиктичке говоре а не за дијалоге. Управо због тога, природа и историја умјетности говорења суочава нас са неколико проблема када покушавамо да користимо њене категорије у интерпретацији књижевних дјела.

Прво питање: шта да радимо када желимо да се позабавимо другим жанровима, рецимо лирском поезијом или поезијом трагедије, или, што је још и важније, са разним типовима прозних дјела попут историографија, биографија, романа, философских трактата, дидактичких дјела, записа о путовањима?

Друго питање: у којој мјери су правила која су примјењива за усмену ријеч корисна за писање текстова, поезије и прозе у генералном смислу а посебно у писању таквих текстова, који нису претходно била споменути, попут епистоле (ἐπιστολογραφία)?

Треће – и у овом контексту најважније питање: у којој мјери су правила за састављање говора кориштена у антици за судске говоре истовремено употребљавана и за друга књижевна дјела и њихову интерпретацију?

Прије него што се удавимо у океану проблема са којима се сусрећемо када се поставе ова три питања, волио бих да сузим нашу дискусију (у складу са називом мог рада) на хришћанску литературу. Шта је хришћанска литература? Првенствено то су сва дјела Новог Завјета (не говорим о библијској књижевности, тј. изостављам Стари Завјет, иако овдје постоје бројни проблеми који потребују рјешење, а ту је, наравно, и стара традиција јеврејске ексегезе). У Новом Завјету имамо Јеванђеља, Посланице, Дјела Апостола и Књигу откровења. Дјела Апостола могу бити окарактерисана као историографија, Посланице као посланице, нису проблематичне. Али, Јеванђеља су жанр за себе, као што је то и Књига откровења

(иако постоје слични текстови у јеврејској традицији). Ако се осврнемо на стару хришћанску књижевност, наћи ћемо и неканонске текстове, посебно дјела мученика и, наравно, бројне посланице, а затим и проповиједи, тј. проповиједи са елементима укора, подстицања, пријекора, утјехе, итд. Често подсјећају на популарна дјела философије, дидактичке трактате и ексегезу (попут Папијевих λογίων κυριακών ἐξηγήσεις, које се састоји од већином чињеничних информација), те дјела помирења (често у форми посланица, тј. званичних молби). Очигледно је да смо суочени са великом разноврсношћу дјела, од којих одређена можемо приписати неком од традиционалних књижевних жанрова, док остала прате хеленистичко-јеврејске моделе. Међутим, ниједно од дјела не припада нити судском, нити савјетодавном, нити пак похвалном говорништву; тога ради можемо се упитати да ли и како то традиционална грчко-римска реторика може бити од некакве користи када је у питању ексегеза ране хришћанске литературе, а поготово дјела из Новог Завјета.

Стога бих сада посветио пажњу трећем термину наслова мога рада. Овдје се поново постављају одређена питања, углавном уопштена, нека од њих конкретније повезана са хришћанском књижевношћу. Шта је књижевна критика, шта је реторичка критика, до које мјере и на који начин нам може реторичка теорија понудити оруђе за интерпретацију текстова и допринијети бољем разумјевању књижевности, на једној страни, дјела судског, савјетодавног или похвалног говорништва, а, са друге стране, дјела бројних књижевних жанрова које сам прије поменуо?

Исто онолико колико нам је тешко дефинисати књижевност – једнако је тешко дефинисати и књижевну критику, а ја ћу се суздржати и нећу дискутовати о овом термину, посебно зато што сам већ објављивао радове на ову тему.⁵ Довољно је рећи да, са једне стране, потребна нам је књижевност, а са друге стране – стандарди, верификовани стандарди за оптимално просуђивање. И, баш као што се књижевни укус мијења, тако се мијењају и стандарди процјене. Штавише, конкретни интереси критичара варирају: неки су заинтересовани за оригиналност (или мањак оригиналности) одређеног дјела, неки се занимају за структуру дјела, неки примарно за стилистичке одлике; и ово је, наравно, дио гдје реторика постаје битна. У сваком случају, ја мислим да постоје барем нека универзално прихваћена и трајно важећа правила, као, на примјер, да књижевно дјело треба да буде кохерентно и разумљиво; али у исто вријеме морамо се присјетити чињенице да се књижевни укуси и конвенције мијењају, те да су и писци и читаоци само дјеца свог времена. Ово постаје очигледно када се осврнемо на историју књижевности и историју књижевне критике. Ја не могу залазити у детаље античког периода, а и немам потребе за тим, јер постоје изузетно добра дјела која важе за стандарде, а писали су их Г. М.

⁵ Погледати *Rhetorik und Literarkritik, у La philologie grecque a l' époque hellenistique et romaine, Entre-tiens sur l'antiquité classique* 40, Hardt Фондација, Van-doeuvres-Genf 1994, 307-352 и *Rhetoric and Literary Criticism: Thin Nature and Their Functions in Antiquity*, *Mnemosyne* ser. IV 48, 1995, 513-535.

А. Груб и Г. А. Кенеди.⁶ И, шта је „реторичка критика“? Поново имамо бројне дефиниције, неке поприлично опсежне. Штавише, у дугом временском луку од Хомера до данас, оруђа и правила реторике су се развила у нашој западњачкој култури, а да не помињемо приступ овом феномену на Истоку, у Индији, Кини или Јапану. У античком периоду, реторичка критика је била изузетно заступљена у пракси са едукативног становишта, тј. од оних који су анализирали књижевна дјела, поготово дјела говорништва, али и друга дјела (као што нас учи Квинтилијанов *Institutio oratoria*), да би показали на који то начин оратор постиже своје циљеве. Могли бисмо рећи и којим се то оруђем постиже, оруђем које нам је реторичка теорија понудила, али устручавам се од таквог приступа јер би то неминовно значило да се говорник ослања на инструменте који су понуђени у приручницима реторике. Могу сигурно да потврдим да ово није случај. Говорник може успјешно одржати говор а да ништа не зна о реторичкој теорији. Он може имати природан таленат – као што неки људи то, заиста, и имају – или можда посматрати друге на дјелу и пратити њихов примјер. Ово наглашавам јер научници имају тенденцију да, када у говору примијете неке елементе који дјелују као типични примјери реторичке теорије, одмах претпоставе да се говорник ослонио на приручник о реторици, искључујући могућност да је у питању природни таленат или опонашање. Шта нам онда заправо нуде приручници о реторици? Они разликују пет фаза композиције и начина држања говора: εὑρεσις (*inventio*), τάξις (*dispositio*), λέξις (*elocutio*), μνήμη (*memoria*), πλόκρσις (*actio*). Приручници говорнику нуде сугестије за проналажење најрелевантнијег материјала, посебно ако говоримо о најубједљивијим или најимпресивнијим аргументима, затим им помажу да, на најнефективнији начин, поредају материјал, те понуде оруђе помоћу којег ће лакше одабрати одговарајући вокабулар, ријечи, фразе, метафоре, слике итд.; заправо, приручници помажу говорнику на путу до остварења његовог циља, без обзира какав је циљ у питању: да ли да информише, да забави, гане, узбуди, подучи и, у генералном смислу, увјери публику.

Сада бих да посветим пажњу *officia* а могу да изоставим памћење и изношење говора јер они немају никакве везе са композицијом. Што је и важније, наглашавам да су остала три сегмента, *inventio*, *dispositio* и *elocutio* у приручницима обрађивани на различите начине, али су оригинално сва три искључиво посматрана кроз њихову примјенљивост на говоре, а не на друга књижевна дјела.

Inventio је генерално сматран за најважнији од свих задатака говорника, посебно ако се ради о некоме ко се брани пред судом. Он не само да мора тачно да просуди проблем који је у питању у датом тренутку (да ли жели да о њему расправља детаљно или да га само овлаш помене), већ мора наћи и најбоље аргументе да би увјерио судије али и пронашао најадекватније теме за разне

⁶ Г. М. А. Груб, *The Greek and Roman Critics*, Оксфорд (1965) (почиње са Хомером, пошто већ у Хомеровим пјесмама постоје трагови критике); други су наведени у библиографији првог тома *The Cambridge History of Literary Criticism*, приредио Г. А. Кенеди, Кембриџ 1989 (укључујући и примарне изворе 348-369); посљедње поглавље је, пуком случајношћу, посвећено хришћанству и критици.

дијелове свог говора, увод, давање исказа о главном предмету, доказе и епилог – а често мора да нађе и споредне проблеме на које ће обратити пажњу како би створио простор за дигресију и удовољио себи у жељи да представи причу која је интересантна, чак и ако је потпуно небитна за дати случај.

Друга је ствар у питању ако говоримо о диспозицији. Приручници су сагласни у једном – тешко је наћи општа правила; и заиста *Auctor ad Herennium* (савременик Цицерона) разликује двије врсте уређења: једног који полази од принципа реторике, а другог који се прилагођава специфичним околностима,⁷ то је оно што су Грци звали *καρὸς*. Да појасним: у само педесет посто случајева аутор сматра да теорија реторике може имати неке користи; у других педесет посто случајева говорник (наравно, сви приручници мисле примарно о говорницима, не о ауторима) мора да се ослони на своју личну процјену и да реагује у тренутку. Управо у оваквој ситуацији, вјешт говорник показује своју умјетност, не са знањем о правилима него са његовим *ingenium*, док одлучује да ли да прати традиционални ред или да бира другу путању, тако изостављајући дио у потпуности, као нпр. *narratio*, или да направи дигресију, као и гдје да убаци различите аргументе. Цицеронов савјет је, рецимо, да се најјачи аргументи ставе на почетак и на крај, а да се слабији аргументи сакрију у средину (када се публика обично успава). Писац, са друге стране, мора добро одмјерити одређену ситуацију; писци морају да буду позиционирани у средини, јер се може десити да морају да реагују у тренутку. Ово су разматрања која критичар треба да има на уму – а критика је управо оно чиме се овдје бавимо.

У односу на *inventio* ништа мање важан није ни *elocutio*, одабир стила у генералном смислу – гдје су три типа била препозната у античкој реторичкој теорији: велики, средњи и једноставни – као и избор одређених ријечи (осим обичних ријечи), ријетких ријечи, архаизама, неологизама, туђица, као и фигура дикције (*figurae verborum*) и фигура мисли (*figurae sententiarum*). С обзиром на тако велику пажњу посвећену овим стилистичким проблемима, за модерне критичаре и ексегете је од изузетне важности да пажљиво изврше увид у избор ријечи и да покушају да оцијене њихову функцију у свакој конкретној употреби.

Када све ово узмемо у обзир, можемо се позабавити проблемима модерне ексегезе библијских текстова, или, радије, изабрати текст као посебан случај како бисмо приказали на примјеру проблеме, могућности као и ограничења једне такве ексегезе. Одабрао сам Посланицу Галатима Светог Апостола Павла јер је управо она била у фокусу многих бескрајних расправа у погледу њене структуре и намјере (а да и не помињем друге аспекте, попут, рецимо, циљане публике); чини ми се да се ове расправе још увијек настављају те се бојим да ће тек да се наставе у будућности, иако сматрам да смо већ дошли до рјешења одређених проблема. Заиста, једном класичару је вјероватно непојмљиво да се тако много тинте троши на релативно кратак текст који су написали теолози са тако много интелектуалног напора и маште. Од 1970. десили су се многи покушаји да се искористи античка

⁷ Cf. *Unum ab institutione artis profectum, alterum ad casum temporis ad commodatum.*

реторичка теорија како би се утврдила структура Посланице, а у исто вријеме и њена намјера. Према мом мишљењу, сви су ови покушаји пропали.

Основна претпоставка (и, према мом мишљењу, погрешна) јесте да структура овог писма одговара структури λόγος са *provenium, narratio* (објашњење битних чињеница), *argumentatio* у два дијела, *refutatio* и *probatio* (аргументација са оповргавањем и потврђивањем), и, на крају, *peroratio* (епилог) гдје већина учењака признаје да постоји нешто што се зове епистоларни оквир (*salutatio* на почетку и *subscriptio* на крају). Иако су многи научници који се баве Библијом безброј пута покушали да предложи начин на који се ова Посланица може анализирати и како се разни дијелови наводног λόγος-а могу разликовати, они претходно нису успјели да се усагласе око тога гдје тачно почињу одређени дијелови унутар ове Посланице као ни гдје се завршавају; такође, нејасно је остало и гдје се тачно повлачи црта између два одређена дијела. Прије нешто више од двадесет година, италијански стручњак, језуит А. Пита, избројао је чак педесет различитих покушаја који су се одиграли у намјери да би се одредили детаљи структуре овог дјела.⁸

Како да се објасне ове потешкоће, овакав неуспјех да се дође до задовољавајућег рјешења? Једноставан одговор је да дијелови Посланице Галатима не одговарају структури говора (λόγος-а). Ово заправо и није тако изненађујуће, јер је ипак овдје ријеч о жанру писма а не говора, а античка реторичка теорија нуди правила само за говоре. Посланице имају своју сопствену природу (намјерно сам искористио термин природа) и, због тога, у античким реторичким приручницима не постоје правила за њихову структуру. Посланице по природи варирају до те мјере да би било немогуће чак и покушати предложити неки валидан модел за већину њих – а да и не помињем немогућност проналаска модела за све типове. Овдје се морамо присјетити да је довољно тешко формулисати генерално примјењива правила чак и за говоре, те да постоје бројни примјери оратора који одступају од „нормалне“ структуре. За посланице, са друге стране – научници ово не би смјели занемарити, као што то нису смјели урадити ни у прошлости – једино правило формулисано од стране реторичара се тиче стила, а први примјери се могу пронаћи у Деметријусовом дјелу *De elucotione*, чији идентитет и датум још увијек нису тачно одређени.

Требало би додати и то да, да је било могуће доказати да структура Посланице Галатима одговара структури говора (λόγος-а), који је препоручен у реторичким приручницима, све што бисмо у том случају могли рећи је да је у питању једно очигледно структурисано дјело; али ништа се не би дало закључити када је у питању њен специфични жанр: да ли је судска, савјетодавна или похвална, а понајмање бисмо могли утврдити њену намјеру и циљ (нпр. помирљива), иако је било мноштво приједлога и мноштво донијетих закључака на ову тему.⁹

⁸ Погледати А. Пита, *Disposizione e messaggio della lettera ai Galati. Analisi retorico-letteraria, Analecta Biblica*, Рим 1992, 14–41.

⁹ За увид у детаљнију дискусију погледати Ц. Ј. Класен, *Kann di rhetorische Theorie helfen, das Neue Testament, vor allem die Briefe des Paulus, besser zu verstehen? Zeitschrift für die Neutestamentliche Wissenschaft und die Kunde der Älteren Kirche* 100, 2009, 145–172.

У овој фази морамо се запитати, наравно, да ли је постојала икаква форма теорије, тј. да ли су постојала било каква правила или приједлози, када говоримо о писању писма. Цицерон разликује пет различитих типова, званична и лична писма, као и писма чија су садржина чињеничне информације те писма која одражавају емотивно стање писца.¹⁰ Чак и Јулиус Виктор, једини антички аутор који је додао поглавље *De epistulis* као додатак свом дјелу *Ars Rhetorica* (написано вјероватно у четвртном вијеку), био је задовољан са само два типа: званична и лична писма – уз одређене сугестије око тога који стил треба да се примијени. У питању је стил, и једино се о стилу дискутује систематично (а не о реду или структури) у горе наведеном дјелу *De elucotione*. Као додатак претходно поменутом, остала су сачувана два анонимна дјела из касног античког периода, један који се приписује Деметријусу, други Либанијусу, који разликују разне типове писама те нуде кратке примјере за сваки од типова, а друго дјело чак нуди и кратки приказ карактеристика. Ова су дјела такође кориштена од стране библијских ексегета како би се утврдила природа и намјера нпр. Посланице Галатима. Постоје, додатно, трагови и других приручника, попут папируса из Египта, који се данас чува у Болоњи, као и један други папирус тренутно чуван у Паризу, али и многи други који намећу питање – какву је улогу писање писама одиграло у грчко-римском образовању, те од које се класе ученика очекивало да науче ово умијеће.¹¹ Вратићу се на ово питање за тренутак.

Прво, хтио бих да цитирам примјер тога што је Псеудо-Либанијус рекао о писму кривице:¹²

Карактеризација: *Стил кривице је онај у коме кривимо некога.*

Конкретан примјер: *Писмо кривице: Ниси се њонашао добро ако си се ојријешио о оне који су ти чинили добро. Јер онда када увриједимо своје добротинијеље, ми њружамо њримјер зла друјима.*

Мени је потпуно очигледно да не постоји могућност да тако један кратак приказ једне или двије основне идеје уопште може да се упореди са цијелим писмом, које иако није прегјерано дуго, ипак је разнолико у погледу мисли и идеја.

Штавише, постоји генерални проблем, о којем се често расправља, али се ријетко долази до одговарајућег рјешења, а то је да ли је Свети Павле имао привилегију грчког образовања, и ако је то заиста било тако, до које мјере. Гдје је научио да пише, гдје је научио грчки – и како? Морамо имати на уму да знање добијамо на различите начине, поготово у матерњем језику, али и у другом језику ако је у питању двојезично окружење. Учимо из породице, учимо оно што нам се формално предаје у школи, али учимо и тако што посматрамо друге и тако што

¹⁰ Цицерон, *pro Flacco* 37 и *ad familiares* II 4, 1-2.

¹¹ За увид у текстове и дискусију неких од проблема писања писама у школама у античком периоду погледати А. Ј. Малхербе, *Антички теоретичари епистоле*, Атланта 1988.

¹² Искористио сам овај примјер јер неки научници сматрају да је Посланица Галатима управо писмо ове врсте; за детаље погледати мој текст који сам навео у фусноти 9; за критичке текстове погледати *Demetri et Libanii qui feruntur ΤΥΠΟΙ ΕΠΙΣΤΟΛΙΚΟΙ et ΕΠΙΣΤΟΛΙΜΑΙΟΥ ΧΑΡΑΚΤΗΡΕΣ*, приредио В. Веичерт, Лајпциг 1910, 15-16, бр. 2 и 22, бр. 2.

их имитирамо и опонашамо, тако што разговарамо са другима, и кроз читање. Свети Павле је, без сумње, уживао формално образовање јеврејске традиције, вјероватно образовање вишег степена. Али то што је имао привилегију грчког образовања вишег степена, тј. вјежбе реторике (или епистографије) јесте само једна честа претпоставка, али претпоставка без основна, према мом мишљењу. Прије неколико година, радио сам студију о рјечнику Светог Павла и пронашао неколико реторичких техничких термина. Али, чак и они нас не могу навести да закључимо да је он имао формално образовање из реторике; можда их је негдје успут научио или – пошто је имао секретара који му је помагао да пише своје посланице – можда је управо тај секретар одговоран за ове термине.¹³

Да ли да очајавамо, да ли заиста не можемо очекивати помоћ од паганске реторике за ексегезу хришћанске литературе? Јер Јеванђеља и Дјела Апостолска, као и правила структуре говора (λόγοι) могу бити корисна за проповиједи; али нпр. покушаји да се пронађе „макроструктура“ Јеванђеља Светог Луке уз помоћ реторичких апарата су осуђени на пропаст.¹⁴ Сви се дијелови паганске реторике могу донекле искористити за разумијевање структура ранијих проповиједи, барем у неким случајевима.

Ако пак говоримо о посланицама, наш је очај много мањи. И у анализи аргументације посланица као и у испитивању стилистичких апарата, реторички приручници заиста могу бити од изузетне користи. Ово је сигурно тачно када се прихватимо разумијевања ових дјела на основу пажљивог испитивања самих текстова и када не покушавамо да размишљамо о питањима на која је немогуће пронаћи одговор, нпр. када не покушавамо да процијенимо до које је мјере Свети Павле свјесно користио античке реторичке приручнике. Они који су се бавили ексегезом у антици били су свјесни ограничења интерпретације коју имамо када користимо такве приручнике; ово ће бити јасније ако погледате коментаре аутора попут Марија Викторина или Јована Златоуста. Такође, хуманисти попут Меланхтона су исто тако знали до које је мјере корист паганске реторике оправдана и заиста од помоћи, конкретно за ексегезу дјела Библије и Новог Завјета, као што сам и ја покушао да докажем на другим мјестима.¹⁵ Сада и овдје, хтио бих да нагласим да, када покушавамо да интерпретирамо текст, увијек је вриједно осмотрити околности под којима је аутор писао, као и традицију ексегезе. Наравно, увијек је намјера научника да исправи грешке својих претходника и да усаврши њихова дјела. Међутим, и ранија наука такође ће помоћи на овом путу, јер ће се уз њу лакше избјећи грешке и замке.

¹³ Погледати К. Ј. Класен, *Philologische Bemerkungen zur Sprache des Apostels Paulus*, Винер студио 107/108 (1994/1995) 321-335, поново штампано у правилној енглеској верзији у: Карл Јоаким Класен, *Реторичка кријшка Новог Завјета*, Тибинген 2000, 29-44; за проблем секретара погледати Е. Р. Ричардс, *Секретар у Павловим њисмима*, Тибинген 1991, и мој текст који сам навео у бр. 9: *Kann die rhetorische Theorie helfen, das Neue Testament, vor allem die Briefe des Paulus, besser zu verstehen? Zeitschrift für die Neutestamentliche Wissenschaft und die Kunde der Älteren Kirche* 100, 2009, 155 са бр. 30.

¹⁴ Погледати М. Диефенбах, *Die Komposition des Lukasevangeliums unter Berücksichtigung antiker Rhetorik elemente*, Франкфурт 1993, 47-160.

¹⁵ Погледати Карл Јоаким Класен, *Реторичка кријшка Новог завјета*, Тибинген 2000, 99-177.

Што се тиче ексегезе хришћанске књижевности (и, заиста, све књижевности) морамо се присјетити да књижевност није униформни феномен те да у интерпретацији дјела књижевности прво морамо пажљиво узети у обзир њену природу и елементе како бисмо утврдили књижевни жанр; а с обзиром да паганска реторика нуди „оруђе“ које је примјењиво једино на неке врсте књижевности, морамо и испитати које то тачно „оруђе“ можемо оправдано користити у датом случају. Баш као што аутори покушавају да користе свој *iudicium* када састављају дјела, тако и ексегета мора да покуша да искористи свој *iudicium* да би пронашао одговарајуће начине интерпретације када разумијева и објашњава ова дјела.

Изворник: Classen, C. J. (2010). „Christian Literature – Pagan Rhetoric – Modern Exegesis“, у: *Зборник Матице српске за класичне студије*, број 12. Нови Сад: Матица српска, стр. 25-36. Са енглеског језика превела Јелена Вујичић.